

MASZKOS ALAKOSKODÁSOK – TÉRKÉPEKEN

(A néprajzi kartográfia alkalmazása népszokások szinkronikus elemzésében)

BARNA GÁBOR

Balassa Ivánnak tisztelettel!

Barabás Jenő *Kartográfiai módszer a néprajzban* című nagyjelentőségű munkája (1963)¹ a kulturális jelenségek térképezésének elméleti és módszertani problémáit, valamint értelmezési lehetőségeit tekintette át kutatástörténeti szempontból. A külföldi kartografikus törekvések ösztönző hatása mellett Gunda Béla hazai tanulmányait, tudományszervező munkáját emeli ki, mint amelyek az 1950-es évekre visszanyúlóan, de még a két világháború közötti években gyökerezően, a magyarországi néprajzi atlaszmunkálatokat döntően befolyásolták.² Mi ehhez már hozzátehetjük Barabás Jenő jelentős munkásságát is, hiszen a *Magyar néprajzi atlasz* is az ő szerkesztésében látott napvilágot.³

Az 1960-as évek elején még folytak a *Magyar néprajzi atlasz* (MNA) munkálatai, alap kutatásai, amikor 1962-ben Csalog Zsolt és Cs. Pócs Éva, a szolnoki Damjanich Múzeum akkori néprajzkutatói felvetették egy megyei, regionális néprajzi atlasz elkészítésének ötletét. A Magyar Néprajzi Atlasz ösztönző hatása mellett fontos szempontjuk volt, hogy Szolnok megye (a ma ismét Jász-Nagykun-Szolnok megye) területét abban az időben csak foltszerűen ismerte és dolgozta fel a néprajztudomány. Szükségesnek látszott ezért a kultúra szerkezetéről, fontosabb jelenségeiről „legalább felületi áttekintést szerezni. E célra pedig rendkívül alkalmas az atlasz-módszerű gyűjtés”.⁴ Ezért az „egész kultúra feltérképezése alapvető célja” lett a *Szolnok megyei néprajzi atlasznak* (SZMNA).⁵ A megyei atlasz kérdőíve „átfogja a népi kultúra egészét, a gabonatermesztéssel kezdődően a társadalmat kutató kérdéseken át egészen a népnyelvig. Azt azonban, hogy az egyes témák közül mit emeljen ki a kérdőív ..., már speciális célok, a megye jellegéből következő sajátosságok határozták meg.”⁶

¹Barabás Jenő 1963.

²Gunda Béla 1940, Gunda Béla 1941, Barabás Jenő 1963: 43.

³Barabás Jenő 1955, 1957, 1987–1992.

⁴Cs. Pócs Éva 1964 cikkét idézi Szabó László 1974: 7.

⁵Szabó László 1974: 7.

⁶Szabó László 1974: 7.

A *Szolnok megyei néprajzi atlasz* (SZMNA), mint az első, ám mindmáig félig kész regionális atlaszunk,⁷ a maga sűrűbb kutatóhálózatával – a kialakított tudományos munkahipotézis szerint – kontrollja lehet a Magyar Néprajzi Atlasznak, amelynek csupán 14 kutatópontja van ebben az alföldi térségben.

A 70-es évek közepén – első magyarországi néprajzi atlaszként – megjelent *Szolnok megye néprajzi atlaszának* I. 1–2. kötete.⁸ Majd több évtizedes munkálkodás után már megjelent a *Magyar néprajzi atlasz I–IX. térképkötete*, sajnos kommentárok, szöveges elemzések nélkül.⁹ Kommentárokat csupán néhány kérdéskörben publikáltak – korábban.¹⁰

Tanulmányunk Szolnok megye néprajzi atlaszmunkálataihoz kapcsolódik, annak egy fejezete. Az 1976/1977 óta készen álló II. kötet térkép és kommentárlapjai sajnos mindmáig kéziratban vannak. Addig, amíg az I. kötet elsősorban az anyagi kultúra egyes jelenségeivel, tárgyaival, eljárásaival foglalkozott, a II. kötetben kaptak helyet az egyéni és közösségi szokások, a hiedelmek, s a nyelvjárási jelenségek. Az ott felhalmozott, máig publikálatlan anyag rengeteg új információt hordoz. Nagy kára tudományunknak, hogy a benne felhalmozott ismeretek nem kerülnek bele vérkeringésébe.

Tanulmányunk tehát a Szolnok megye néprajzi atlaszának 97. kérdéscsoportját, az *alakoskodás* jelenségét vizsgálja. Változtatás nélkül közlöm az 1976/1977-ben elkészült kommentárokat és hozzájuk a megfelelő térképlapokat.

A közzététel formájának megértéséhez azonban rövid tájékoztatást kell adni az SZMNA kutatópontjairól, s az egyes elemzések szerkezetéről, a feldolgozás általános szempontjairól és követelményeiről.

Tájékozódó gyűjtések és más megfontolások alapján az SZMNA végül is 66 kutatópontot vizsgált a megye területén, és hetet – megyéből történt kirajzásokat – azon kívül.¹¹ (A települések listáját az elemzés után közlöm.)

A feldolgozás egyik alapvető szempontja az volt, hogy a jelenségek térképezésénél, a térképlapok készítésénél és az elemzésnél kizárólag az atlaszkutatás során rögzített információkra lehet támaszkodni. Mellőzni kellett mind az összehasonlításokat, mind pedig a szakirodalmi adatok idézését. Fontos volt alapvető típusok megállapítása, valamint változatok rögzítése.¹²

Az elkészült térképlapok elemzésének szerkezetét és módját egységesen rögzítette a szerkesztés.¹³ Az egyes részeket római számok különítik el. Ezt követtem én is annak idején elemzésem elkészítésénél.

⁷ A *Baranyai néprajzi atlasz* az alapgyűjtés fázisában megrekedt.

⁸ Szabó László – Csalog Zsolt 1974.

⁹ Barabás Jenő szerk. 1987–1992.

¹⁰ Barabás Jenő 1967.

¹¹ Szabó László 1974: 9–11.

¹² Szabó László 1974: 18–19.

¹³ Szabó László 1974: 20–21.

Római I. számmal jelöltem tehát a kérdéskör általános célkitűzéseit, a II. részben adom meg a térképezhető adatokat, s törekszem típusok, folszerű előfordulások, a változatok térbeli megjelenésének bemutatására. Itt a római számmal, római és arab számmal, római és arab számmal, valamint betűvel (pl. II. 1. a) jelzett bekezdésekhez hasonló jelzéssel egy-egy térképlap csatlakozik. Itt átutalások lehetségesek a kérdéskörön belül a kommentár más részeire, illetőleg más térképlapokra. A III. részben pedig közlöm a nem térképezhető adatokat, invariánsokat, töredékes, de valamilyen szempontból mégis fontos információt hordozó adatokat. Eszemben külön tanulsággal szolgál, hogy egy közösségi szokást, valamint a hozzá kapcsolódó szokásköltészetet, szokásszövegek gazdag változatanyagát mutatom be.

IRODALOM

- Barabás Jenő 1963: *Kartográfiai módszer a néprajzban*, Budapest, Akadémiai.
- Barabás Jenő 1955: Az európai néprajzi atlaszmunkálatok tanulságai, *Ethnographia* 66, 409–420.
- Barabás Jenő 1967: *Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából = A Néprajzi Múzeum Füzetei* 23, Budapest.
- Barabás Jenő főszerk. 1987–1992: *Magyar Néprajzi Atlasz I–IX*, Budapest, Akadémiai.
- Gunda Béla 1940: *Emlékirat a Magyar Néprajzi Atlasz elkészítése ügyében*, Budapest.
- Gunda Béla 1941: Jelentés a Magyar Néprajzi Atlasz 1940 nyarán végzett munkálatairól, *A budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kara Magyarástudományi Intézetének működése az 1940/1941. tanévben*, Budapest, 14–19.
- Szabó László 1974: Tájékoztató, in Szabó László–Csalog Zsolt: *Szolnok megye néprajzi atlasza I/1*, Szolnok, Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 3–25.
- Szabó László–Csalog Zsolt 1974: *Szolnok megye néprajzi atlasza I/1 és I/2*, Szolnok, Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.

97. Alakoskodás

I. Kérdéscsoportunk a jeles napokhoz, az emberi élet jelentős eseményeihez, fordulóihoz, valamint a különböző társas munkaalkalmakhoz kapcsolódó maszkos alakoskodó szokásokat vizsgálja. Figyelemmel van az alakoskodók jelmezére, a cselekményre, az állandó, kötött szövegekre, a szokást gyakorlók korára, nemére és társadalmi helyzetére, az adománygyűjtésre, az alakoskodás helyére, a szokás és az alakoskodók elnevezésére.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az alapgyűjtés egyenlenségéből adódóan egyes kérdésekre nem kaptunk kielégítő választ. Az alábbiakban ezekre igyekszünk utalni. A rendkívül szerteágazó kérdéskör újragyűjtése mégsem látszott célszerűnek. A legfontosabb vonatkozásokban ugyanis kellő számú és minőségű térképezhető anyag állt a feldolgozás során rendelkezésünkre.

II.1. Milyen alkalmakkor öltöztek fel állöltözetekbe?

Térképünk a szokás gyakorlásának alkalmai, időpontjai közül Szolnok megyében nagyobb elterjedtséget mutató alkalmakat jelöli. (Ld. III.1.) Ezek: a *disznótor*, a *lakodalom*, a *farsang* (a *fonó* mellékjellel megkülönböztetve) és a *szüret*.

Disznótóri alakoskodással csak a 2., 9., 11., 18., 19., 50. és a 63. településeken nem találkozunk.

Az alakoskodás másik fő alkalmát jelenti a *lakodalom* a 2., 9., 12., 15., 16., 18., 24., 26., 27., 29., 30., 31., 33., 34., 38., 40., 41., 42., 44., 45., 46., 48., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 62., 64., 67. és 68. kutatópontokon. A lakodalmi alakoskodás tekintetében eltérés észlelhető a Jászság és a megye többi területe között: a jászsági előfordulás ritkább, mindössze a 2., 9., 12., 15. és 16. községekben találjuk meg.

Az előzőekhez hasonlóan a *farsangi* alakoskodás is széles körben elterjedt a megye területén. (Az alapgyűjtéshez ragaszkodva tartottuk már itt is szükségesnek ezen belül a *fonó* mellékjeles elkülönítését. A fonóbeli alakoskodások legjelesebb alkalmát ugyanis a *farsang* jelentette.) Alakoskodókat találunk *farsang* (és a *fonó*) idején a 2., 4., 7., 9., 10., 11., 15., 16., 18., 19., 20., 23., 24., 26., 27., 29., 30., 34., 37., 38., 39., 41., 42., 44., 48., 50., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 66. és a 68. kutatópontokon.

A *szüreti* bálak, szüreti felvonulások alakoskodói elsősorban a megye jelentősebb szőlőműveléssel rendelkező településein bukkannak fel, így mindenek előtt a Tiszasziguban: 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 62. és 63., 64. községekben, valamint szórványosan a megye más területein: 2., 3., 11., 23., 29., 30., 44., 45. és 48. kutatópontokon.

A további térképlapok az itt megemlített négy alkalom (*disznótort, lakodalom, farsang, szüret*) lehetőség szerinti minél részletesebb feldolgozását mutatják.

2/a A disznótóri alakoskodó szokás neve

A disznótóri alakoskodó szokások megyében ismert nevei a szokás cselekményével, az alakoskodók neveivel, valamint az alakoskodók jelmezével vannak szoros kapcsolatban. Térképünk (az utolsó kivételével) ezeket ábrázolja. (Ld. 2/b térkép)

A disznótóri alakoskodás leggyakoribb neve a *kántálás*, amely területileg szinte egységes tömbben a Jászságban és környékén, a Közép-Tisza mentén fordul elő. Szórványosan előbukkan a Tiszántúlon és a megye déli részén is: 40., 45. és 60. községében. Több kutatóponton (4., 5., 13., 25., 40., 60.) a szokást a *kántál* ige ragozott alakjaival fejezik ki: *Gyerünk kántálni!*

A megye északkeleti részének néhány települése (32., 33., 34., 37., 39., 43., 44., 47.) szintén tömbszerűen elkülönül a környező községektől. Ezeken a kutatóponton a szokás neve *pócúrka* (33., 44., 47.). *Pócúrkának* nevezik az alakoskodókat is, s a 32., 34., 35., 37., 39., 43. településen körülírással nevezik meg a szokást: pl. *Jönnek a pócúrkák!* (A *pócúrka* név a megye többi részén ismeretlen, viszont előbukkan területünkön a lakodalmi alakoskodás, farsangi alakoskodók nevéként is: ld. 3/a tk. és 4/c. térkép.)

A megyében, főleg a tiszántúli részen szórványosan *maskura* (*maszka, móka*) névvel is találkozunk a disznótóri alakoskodás elnevezéseként (34., 41., 44., 48., 52. ill. a Jászságban 13., a Bácskában pedig 66.). Néhány más településen viszont a *maskura* (*maszka, móka*) szóval és körülírással jelölik a szokást: 42., 61. és 62. kutatóponton: pl. *jönnek a maszkák!* (Ld. 3/a és 4/c térkép)

2/b A disznótóri alakoskodók jelmeze

A disznótóri alakoskodás egyik fő célja a szórakoztatás mellett az adománygyűjtés. Ez szemléletesen lemérhető az alakoskodók jelmezén, az általuk megszemélyesített alakokon is. A *cigány*, a *medve* (medvetáncoltató), a *vándoriparos* (mesterember) és a *terhesasszony* alakjához a mindennapi életben is szorosan hozzátartozik a kéregetés, az adománygyűjtés ill. megajándékozásuk étellel-itallal. (A terhes asszony esetében ezt hiedelmek is előírják.)

A fentebb említett alakok közül leggyakrabban a *cigány* alakjával találkozunk. A disznótóri alakoskodók *cigánynak* öltöztek a 5., 7., 24., 27., 29., 30., 39., 43., 45., 49., 54. és a 61. településen. Leggyakrabban *cigány házaspárnak* az 1., 3., 6., 8., 12., 13., 16., 17., 20., 22., 23., 31., 35., 38., 41., 52., 53., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 62. és 64. kutatóponton, valamint a 66., 67. és 68. bácskia kirajzásokon. A 26. és 47. településen a házaspár *rajkót* is vitt magával. A cigánynak öltözött alakoskodók mindenütt rossz, szakadozott, ócska ruhát viseltek, arcukat pedig korommal kenték be. (A különböző cigány alakoskodókat a térképen mellékjelekkel különítettük el.)

*Terhes asszony*nak öltöztek a 8., 12., 26., 34., 36., 37., 39., 40., 44., 55., 56., 57., 58. kutatópontokon. Ez az alakoskodó figura nem mutat egységes elterjedési területet, meg kell azonban jegyezni, hogy a 8. és a 12. település kivételével mind a Tiszától keletre fekvő részekben fordul elő. Megjegyzendő, hogy esetenként a *cigány házaspár* nő alakja is *terhes asszony*ként jelenik meg, ám ennek következetes térképezését az anyaggyűjtés egyenlenségei miatt nem lehetett megoldani. Az alakoskodók párnából készítették nagy hast maguknak.

A Közép-Tisza menti településeken (24., 29., 31., 33., 34., 39., 46.) és szórványosan másutt is (12., 56., 66., 68.) *medve* alakoskodóval találkozunk, akit egy jelmez nélküli társa vezet. A medve alakoskodó jelmeze mindegyik településen szőrével kifordított bunda, vagy bekecs volt, nyakára vagy a derekára láncot kötöttek. A 33. kutatóponton a *medve* derekán szalmából csavart kötél volt, a 34. és 39. településen pedig a fejére bográcsot tettek. A 39. községben a *medve* alakoskodó a lába között csengőt hordott. *Medve* alakoskodóval szórványosan találkozunk a lakodalom alkalmával is (ld. 3/a térkép)

A disznótóri jelmezek között az 1., 8., 20., 26., 29., 49. és 53. településeken *vándoriparosokkal*, mesteremberekkel is találkozunk. Az 1., 8., 20. és 26. községben házaló *drótos*, *üstfoltozó*, a 29., 49. és 53. településen pedig *fűrös cigány*, vagy *cigány kovács* szerepel.

2/c Disznótóri alakoskodók életkor szerint

A szokás gyakorlóinak életkorát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a századforduló idején még jobbára felnőttek által gyakorolt alakoskodás a század első felében fokozatosan s egyre inkább a fiatalok gyakorlatába került át.

Térképünk az 1920–1930-as évek állapotát mutatja. A gyűjtés tanúsága szerint ebben az időszakban *házasok*, *felnőttek* alakoskodtak az 1., 8., 16., 17., 22., 23., 24., 26., 39., 45., 49., 53., 55. és 64. kutatóponton. A 3., 6., 7., 10., 15., 19., 27., 31., 32., 33., 34., 36., 38., 41., 42., 43., 44., 46., 47., 48., 62. és 68. településen pedig csak *fiatalok*. A szokás gyakorlói között *gyerekekkel* mindössze a 4., 37., 59. és 60. községben találkozunk a vizsgált periódusban. A disznótóri alakoskodás nem válhatott a gyerekek által gyakorolt szokássá, mivel az 1940-es évek végén (az 1950-es évek első felében) a kutatott településeken gyakorlása végleg megszűnt. Az 1920–1930-as években mindhárom korosztály gyakorolta a 4., 59. és 60. községben, *felnőttek* és *fiatalok* a 12., 13., 20., 35., 51., 52., 56., 57., 58., 61., 66. és 67. településen, *fiatalok* és *gyerekek* a 37. kutatóponton.

Térképünkön összefüggő sávot alkotnak a Tisza mente települései, amelyeken a szokás gyakorlói kizárólag a *felnőttek*, vagy felnőttek is voltak. A Nagykunságban ezzel szemben gyakoribbnak mondható a *fiatalok* megjelenése.

2/d Hová járnak alakoskodni?

A disznótori alakoskodók a vizsgált kutatópontokon elsősorban *ismerős* és *rokon* családokat, ritkábban *idegeneket* látogattak meg. Kizárólag *ismerős* helyekre jártak a 10., 12., 13., 16., 24., 26., 37., 42., 49., 53., 55., 57., 66. és 68. községben. *Idegeneket* is felkerestek a 3., 4., 6., 7., 23., 31., 36., 41., 45., 46., 48., 52., 54., 61. és 62. településen. Az idegen helyen való alakoskodás szoros kapcsolatban van a szokás adománygyűjtő jellegének felerősödésével és a szokást gyakorlók életkorával is. Idegenekhez elsősorban azokon a kutatópontokon jártak, ahol a szokás gyakorlói között gyerekek vagy többnyire fiatalok voltak. (Ld. 2/c térkép)

2/e Milyen mondókát mondanak?

A disznótori alakoskodás során megfigyelhető mondókák három típusba sorolhatók.

A Jászság területén, egyes Közép-Tisza menti községekben, valamint az 53. kutatóponton disznótori *kántalóénekekkel* (és ennek változataival) találkozunk:

„Eljöttem én kántálni, kántálni,
Disznó fülit rágcsálni (rágcsálni),
Én is fogtam fülit, farkát,
Adjanak egy darab hurkát!” (1.)

A második típusba a *nem kötött szövegű kéregető formulák* tartoznak. Ezek elsősorban a Tiszától keletre általánosak, de szórványosan a Tiszától nyugatra fekvő községekben is (1., 3., 8., 12., 16., 17., 27.) előbukkannak, s megvannak a bácskai kirajzásokon (66., 67., 68.) is.

Egy harmadik típussal és változataival a Tiszazug peremén fekvő 53., 55. és 64. településen találkozunk:

„Itten disznót öltek,
Cifra hurkát esznek.
Látom a gazdasszonyt,
Nyútózik a pócra,
Veszi szál kolbászát
Akassza nyakamba.
He nekem nem aggya
A hátúsó lábát,
Lepje meg a tetyű,
Olyan mint a kesztyű!” (55.)

(Meg kell jegyeznünk, hogy ez a mondóka előbukkan a betlehemes játékok adománykérő formulájaként is: ld. 98/III.2. jászalsószentgyörgyi és a szelevényi betlehemes játékban!)

2/f Milyen cselekményt hajtanak végre az alakoskodók?

A disznótori alakoskodás cselekménye a megszemélyesített alakok egyik jellemzőnek tartott tevékenysége. (Ld. 2/c térkép)

A cigánynak öltözött alakoskodók *kéregetnek* az 1., 3., 4., 6., 7., 8., 10., 12., 13., 15., 16., 17., 19., 20., 21., 23., 27., 31., 33., 34., 35., 36., 38., 40., 41., 42., 46., 47., 53., 55., 56., 57., 58., 59., 62., 64., 67. és 68. településeken, *kártyát vetnek és jósolnak* a 3., 13., 21. és 26. községekben.

A vándoriparosokat, mesterembereket megszemélyesítő alakoskodók megfelelő *szerszámok* segítségével a *mesterséget leginkább jellemző mozdulatokat* mutatják be a (1., 8., 20., 26., 29., 49., 53.).

A medvealakoskodó és felvezetője medvetáncoltatást ad elő (12., 29., 30., 33., 34., 39., 46., 56., 66. és 68.)

A terhes asszonynak öltözött alakoskodók egy része *kéreget*, mások a *vajúdás* és a *szülés* eseményét játsszák el (8., 12., 26., 34., 36., 37., 39., 40., 44., 55., 56., 57., 58.).

Kunmadarason és Karcagon (43. és 45.) pedig pernyável teli rossz cserépfazekat dobtak be a konyhába, vagy az udvarra: *meglőtték a disznót*.

2/g Gyűjtenek-e adományt, ezt hogyan használják fel?

Az adománygyűjtés a disznótori alakoskodás egyik fő funkcióját jelentette a szórakoztatás mellett. Az alakoskodók a megye legtöbb településén *gyűjtöttek adományt*, amit általában egymás között szétosztottak (1., 7., 8., 12., 13., 15., 20., 21., 23., 25., 31., 34., 38., 41., 42., 44., 47., 53., 55., 56., 57., 59., 60., 61., 62., 64., 66., 67., 68.). A megye több településén azonban az alakoskodók semmiféle adományt nem kaptak, hanem *megvendégelték* őket: 3., 4., 6., 8., 15., 20., 26., 37., 44., 47., 48., 49., 51., 52., 54., 55.).

A megvendégelés gyakoribb a tiszántúli településeken, a Tiszazugban kizárólag adománygyűjtéssel találkozunk. Megjegyzendő, hogy az adománygyűjtés, a szokást gyakorlók életkora és a gyakorlás helye között az alapgyűjtés adatai szerint nincs összefüggés.)

3/a A lakodalmi alakoskodók jelmeze és elnevezése

A disznótor mellett az alakoskodás másik fontos alkalmát a lakodalom jelenti.

Az alakoskodók elnevezése és jelmeze tekintetében (bizonyos gyűjtésbeli egyenetlenségek ellenére) a Közép-Tisza mente szélesebb sávja és a megye délkeleti része személetesen elkülönül.

Az említett Tisza menti településeken (24., 26., 27., 29., 30., 31., 33., 34., 37., 41. illetőleg a Jászság déli részén: 12., 15., 16. valamint a Tiszántúlon: 44., 46. és a Tiszazug északi részén: 64.) *álmenyasszony*, *sarnyúmenyasszony* alakoskodóval találkozunk. A tiszazugi falukban és a megye délkeleti részén (48., 51., 53., 55., 57., 58.,

59., 60., 61. illetőleg a Jászságban: 9.) pedig *szűrösökkel*, *szűrűjasokkal*. (Jelmez nélküliek, egykori jelmezekre *!* a nevük utal.)

Mellettük szórványosan a *maszka* (52., 62., 67., 68.), valamint a *hérészes* (38, 42.) elnevezés is megtalálható. A Tiszafüred környékéki 35. és 38. községekben a lakodalmi alakoskódokra is használják a *pócurka* elnevezést. (Ld. 2/a térkép)

Az *álmenyasszony* és a *sarnyú-* vagy *sarjúmenyasszony* elnevezéseket a térképen melléjjellel különítettük el. Jelmezüik helyi változatokat mutat. Legtöbbször fehér ruhába öltöznek, fajúkra *pirospaprika koszorút* (12.), *kukoricahaj koszorút* (15.), *bornyúszűrőkat* (szopásgátló, 33.) és *szalmakoszorút* (16., 24., 27., 29., 30., 46.) tesznek. Egyes esetekben *cigányasszonynak*, *öregasszonynak* öltöznek fel ócska ruhába (12., 34., 41., 44., 64.).

3/b A lakodalmi alakoskodás időpontja

Az alakoskodók a lakodalmi eseménysor különböző pontjain jelenhetnek meg. A vizsgált települések többségén az ünnepi vacsora utáni órákban, de még éjfél előtt. A *lakodalom estéje* mellett a *menyasszony kikérése* jelenti az alakoskodás alkalmát. Ezt a gyakorlatot rögzítették a 12., 15., 16., 31., 33., 34., 37., 41. és 64. településeken. Itt az alakoskodás az *álmenyasszony* alakját jelenti. (Ld. 3/a térkép) E két alkalom mellett a 38., 67. és 68. községekben a lakodalom másnapjának *hajnalán* kerül sor alakoskodásra.

3/c A lakodalmi alakoskodás gyakorlói

A szokás gyakorlóit térképünk két szempontból vizsgálja: meghívottak – hivatlanok, valamint nemük (férfi-nő) szempontjából.

A lakodalomban való részvételük minőséges (meghívott-hivatlan) alapján szemléletesen elkülönül egymástól a megye tiszazugi, nagykunsági része valamint a Tisza mente és a Jászság keleti, déli pereme. Ez utóbbi területen az alakoskodók általában a *meghívott vendégek* közül kerülnek ki, míg a Tiszántúlon többnyire *hivatlanok*. Ez az elkülönülés szinte teljesen egybeesik az alakoskodók elnevezésének, valamint – kisebb mértékben – a gyakorlás alkalmainak eltéréseivel. (Ld. 3/a és 3/b térkép)

A szokás elsősorban a *legények* gyakorlatában élt. A 12., 18., 34., 37., 41., 44. és 64. községekben elsősorban *lányok* (ritkán asszonyok), az 57., 58., 60., 61., 62., 67. és 68. kutatópontokon pedig *lányok* is gyakorolták.

4/a Farsangi alakoskodó szokások gyakorlásának helye és alkalma

Századunk első évtizedeire, a századfordulóra vonatkozóan térképünk a farsangi alakoskodások helyét/alkalmát ábrázolja.

A vizsgált periódusban leggyakrabban különböző körökben, egyletekben, kocsmában rendezett *közös mulatságon* jelentek meg az alakoskodók, esetleg társadalmi rétegenként is elkülönülten. (Ld. 94. kérdéscsoport) Bár itt bizonyos divat- és polgári

hatások már jobban érvényesülhettek, a hagyományos maszkos alakoskodók is megmaradhattak. (Ld. 4/b térkép)

A Jászság és a Közép-Tisza mente néhány falujában (2., 3., 4., 13., 15., 24., 26., 27., 29., 30., 38. és 41.) a századforduló idején a farsangi alakoskodás legfőbb helyét és alkalmát a *fonó*, a fonóház jelentette.

A 16., 18., 25., 34., 37. és 38. településen a farsangi maszkos alakoskodók *úcai felvonuláson* vettek részt, illetőleg az ismerősöket keresték fel.

4/b A farsangi alakoskodók jelmeze

Térképünk mind a fonóbeli, mind pedig az egyéb közös mulatságon résztvevő alakoskodók jelmezeit ábrázolja.

Hasonlóan a disznótóri alakoskodáshoz (ld. 2/b tk.) a legelterjedtebb jelmez farsang idején is a *cigány* alakja volt. A 15., 16., 18., 26., 35., 37. és 38. kutatóponton a cigányokhoz hasonló, rongyos ruhában megjelenő, de cigánynak nem nevezett alakoskodókat is ide számítottuk, s őket a térképen mellékjellel elkülönítettük.

A 2., 13., 44. és 66. településen feltűnik a *vándoriparos*, *vándorárus* alakja. A 24., 29., 30., 34. és 59. községekben pedig a menyasszonynak és vőlegénynek öltözött *jegyespár*.

Népszerűek voltak farsang idején (a cigány után legelterjedtebben) a különböző *állatmaszkok*, állati bőrből készült álarcok. (Ld. 6. térkép részletezve)

Újabb jelenségként értékelhetjük azt, amikor csak egyszerű *papírból* készült *álarcot* viseltek az alakoskodók (2., 4., 15., 23., 26., 48.).

4/c A felöltözött alakok elnevezése

A különböző jelmezeket viselő alakoskodók (ld. 4/b térkép) elnevezése a megye legtöbb községében *maskara*, *maszka*: 10., 13., 16., 20., 26., 27., 34., 36., 39., 42., 44., 52., 54., 57., 58., 59., 63., 66., 68.

Ebből az egységesnek tekinthető területből – bár több helyről nem érkezett válasz erre a kérdésre az alapgyűjtés során – foltszerűen kiválik a megye északkeleti részének néhány települése, ahol az alakoskodók neve *pócurka* (35., 38., 44.) (Ld. 2/a és 3/a térkép)

5/b A szüreti multság alakoskodóinak elnevezése

Ebben a tekintetben viszonylag egységes képpel találkozunk. Az alakoskodók egy része, *biró-biróné*, *csószlány-csőszlegény* fontos szerepet töltenek be a multság megszervezésében és lebonyolításában. Az említett alakokat minden tiszazugi településen megtaláljuk. A *biró (biróné)* felbukkan még a 2. és 3. községekben, a *csőszlegények* és *csószlányok* (magyar ruhás lovas legények és leányok) pedig a 45. kutatóponton is.

A *bohóc*nak nevezett alakoskodók szerepe a szórakoztatás volt a 2., 3., 11., 45. és 57. településeken. Hozzájuk hasonló szerepe volt a 23., 44. és 48. községekben a *cigányoknak* is.

6. Állatalakoskodók

Az állatmaszkos alakoskodók a maszkos alakoskodások igen ősi rétegét képviselik. Szerepük és jelentőségük azonban éppen a vizsgált időszakban erősen lecsökkent, vagy nem mutatható ki, ez alól talán csak a *medve* alakja jelent kivételt. Mindezek miatt mégis célszerűnek látszott, hogy a megye területén bármilyen alkalommal felbukkanó állatmaszkos alakoskodókat külön is térképezzük. (Ld. még 2/b és 4/b térkép)

A *medve* alakja a Tisza mentén, valamint a Jászság északi és keleti peremén szinte egységes tömböt alkotva jelenik meg. Szórványosan előfordul a Tiszazugban (56. 58.) és megtalálható mindhárom bácskai kirajzáson (66., 67., 68.). A medve alakoskodó mellett mindig ott van a *medvetáncoltató*, aki azonban semmilyen maszkot nem visel.

Több állat alakja csak szórványosan fordul elő. *Kutya* alakoskodó buk-kan fel a 31., 42. és 58., *birka* a 42. és 67., *macska* a 20. és 58., *ökör* a 42. kutatóponton.

III. 1. Milyen alkalmakkor öltöztek fel álöltözetekbe?

Maszkos alakoskodások alkalmaként rögzíthetjük még *szilvesztert* az 1., 7., 31., 35., 38., 41. és 48. településen, az *újév* napját pedig a 43. községben. A szilveszteri és újévi alakoskodás szervesen kapcsolódhat a kántáláshoz és az újévköszöntés szokásához.

Az év egyéb jeles napjai közül meg kell említenünk még a *karácsonyt* (38., 41., 43.) és a *Luca-napot* (14., 31.), mint alakoskodás alkalmát.

Alakoskodó figurák jelenhetnek meg a *keresztelőn* a 41., illetve *névnapokon* az 52., 54. és 57. településen.

A 2., 7., 31. és 41. kutatópontokon alakoskodást említettek a közös *tollfosztókban* is.

2/a A disznótóri alakoskodó szokás neve

A 68. kutatóponton a szokás neve *héblizés*, a 31. és 64. településen pedig az alap kutatás adatai szerint nem jelölik külön névvel.

2/b A disznótóri alakoskodók jelmeze

A 43., 67. és 68. településen *koldusnak*, a 34. községben *öregasszony-nak*, a 39. faluban *öregembernek*, a 68. bácskai kirajzáson pedig *menyasszonynak* öltöztek fel. A 68. kutatóponton az alakoskodók által viselt papír álarc neve *hártya*.

2/c Milyen mondókat mondanak?

A disznótóri kántálóéneket (kéregetés) két típusának néhány változatát illetően töredékes szövegét a megye több településéről lejegyezték.

Első szövegcsoport:

„Elgyüttem én kántányi, kántányi,
Fülit, farkát rágcsányi
(vagy Malac fülit rágcsányi),
Én is fogtam fülit, farkát,
Aggyanak egy darab hurkát!” (3.)

„Elgyüttem én kántálni,
Az ablakba fát vágni,
Én is ...” (4.)

„Én is fogtam fülit, farkát,
Adjanak egy darab hurkát!” (6.)

„Dicsértessék a Jézus!
Elgyüttem én kántálni, kántálni,
Én is fogtam fülit, farkát,
Aggyanak egy darab hurkát,
Még melléje egy pogácsát!” (7.)

„Elgyüttem én kántáni, kántáni,
Disznó farkát rángatni,
Én is ...” (8.)

„Én is fogtam fülit, farkát,
Aggyanak egy nagy szál kóbászt!” (10.)

„Elgyüttünk mi kántálni, kántálni,
Kántálnim kántálni,
Disznó fenekit szurkálni,
Aggyanak fülit, farkát,
És egyi darab hurkát!” (12.)

„Elgyüttem én kántálni,
Nem kell engem bántani.
Én is ...” (13.)

„Elgyüttünk mi kántálni,
A disznó farkát megfoni,
Én is fogtam fülit, farkát,
Aggyanak egy darab kolbászt!” (15.)

„Elgyüttem én kántáni, kántáni,
Nem kell engem bántani, bánatni,
Én fogtam a fület, farkát,
Aggyanak egy darab hurkát!” (20.)

„Elgyüttem én kántálni,
Nem kell engem bántani,
Fogtam fülit, farkát,
Aggyanak egy kis májas hurkát!” (25.)

„Én is fogtam a disznónak fülit, farkát,
Adjanak egy darab hurkát!” (46.)

„Eljöttünk mi kántálni, kántálni,
Disznó farkát rágcsálni, rágcsálni,
A bölléréké legyen a ...(?)
A hájas pogácsa a háziasszonyé,
Az első tőtelék az összes vendégé!” (46.)

„Eljöttem én kántálni,
Nem kell engem bántani,
Én is ...” (49.)

„Én is fogtam fülit, farkát,
Tessék adni egy kis hurkát!” (53.)

Második szövegcsoport:

„Itten disznót öltek,
Cifra hurkát esznek.
Ha nekem nem adják, a hátúsó lábát,
Lepje le a tetű a kendtek
kesztyűjít!” (53.)

„Itten disznót öltek,
Véres hurkát esznek,
Látom a gazdasszonyt,
Nyújtódzik a pócra,
Teszi tarisznyámba.
Áldja meg az Isten
Az ő jó szokását,
Tegye tarisznyámba
A kimaradott hurkát!” (64.)

Egyedi szövegek:

„Hízó farka göndörödik,
Gazdaasszony perlekedik.
Hoz nekünk jó hurkát, kolbászt,
Utánna egy pint borocskát!” (31.)

„Tessenek adni kolbászt!
Ha nem adnak kolbászt,
Az istennyila üsse agyon
a gazdát!” (40.)

„Megérkeztünk.
Szabad-e széjjelnézni?
Éhesek vagyunk,
Hosszú útról jöttünk!” (47.)

3. A lakodalmi alakoskodók jelmeze és elnevezése

A 9. kutatóponton szűrbe öltözött *medve* alakoskodót is említenek. A 18. kutatóponton a gyűjtő lejegyezte a *kásapénzgyűjtés* eseményét, amelynek szereplője a bekötött fejű és kezű *szakácsnő*. (A lakodalmi eseménysornak ezt a mozzanatát a 97. kérdés-csoport nem vizsgálta, de a szokás hasonló formában több településen is ismert.) A 34. községben az álmenyasszónynak *vendégmenyasszony* megnevezésével is találkozunk.

4/a A farsangi alakoskodók jelmeze

A II/4.b térképen ábrázolt jelmezek mellett a századforduló idején, századunk első évtizedeiben a megye számos településén több olyan jelmezt találunk, amelyek napjainkra a farsangi álarcosbálak gyakori figuráivá váltak. Ezek városi, polgári eredetűek.

Ördög alakoskodó szerepelt a 10., 20., 39., 59. és 63. településen, *patogatott kukorica* a 39., 44., 48. és 59. községben, *kéményseprő* a 42., 58., 63., *pásztor* pedig a 48. és 57. kutatóponton. A 44. település farsangi alakoskodói között ott volt a *pap*, a *huszár*. *Rákóczi* megszemélyesítője, az 57. községben a *betyár* és a *királyné*, az 59. kutatóponton pedig az *angyal*, a *virágkosár*, az *ápolónő*, a *néger*, a *rendőr* és a *tűzoltó*.

Valószínű, hogy századunk első felében, különösen az első világháború után másutt is sokféle jelmezzel tartották meg a farsangi bálakat. A gyűjtők erre utalnak, ám az alakoskodók nevét, jelmezét nem jegyezték fel.

Meg kell még említeni, hogy a 10. kutatóponton az alakoskodók a bál előtt végigjárták a községet, adományt gyűjtöttek, ezt összehordták egy helyre és ebből tartották meg a farsangi bálát.

4/b A farsangi alakoskodók elnevezése

Az alakoskodókat a 13. kutatóponton *komédiás*nak, a 30. községben pedig *pojácának* nevezték.

5. A szüreti multság alakoskodóinak elnevezése

A 2. kutatóponton szereplő bohóc neve *babec*. *Medve* alakoskodóval a 3., *kéményseprő* jelmezzel pedig a 27. és 30. kutatóponton találkozunk. A 44. településen a szüreti álarcosbálon *fakanálárus*, *huszár*, *pap* és *Rákóczi* jelmezesek is voltak. A 48. településen pedig egy *Veréb Jankónak* nevezett *madár* alakoskodó.

MASKENTYPEN – AUF LANDKARTEN

(Die Anwendung der Ethnokartographie in der synchronischen Analyse von Volksbräuchen)

GÁBOR BARNA

Parallel zu den Arbeiten am „Ungarischen Ethnographischen Atlas“ wurde in den 60er und 70er Jahren des 20. Jahrhunderts der erste regionale ethnographische Atlas Ungarns, der „Ethnographische Atlas des Komitates Szolnok“ (ung. *Szolnok Megye Néprajzi Atlasza*; ung. Abkürzung: SZMNA) fertiggestellt. Erschienen ist aber bisher nur der erste Band, in dem die materielle Kultur bearbeitet, kommentiert und kartographiert wurde. Im vorliegenden Aufsatz werden aus dem im Manuskript seit 1976/77 fertig vorliegenden zweiten Band die Bearbeitung und die kartographische Darstellung der Maskentypen (Fragenkreis Nr. 97) veröffentlicht.

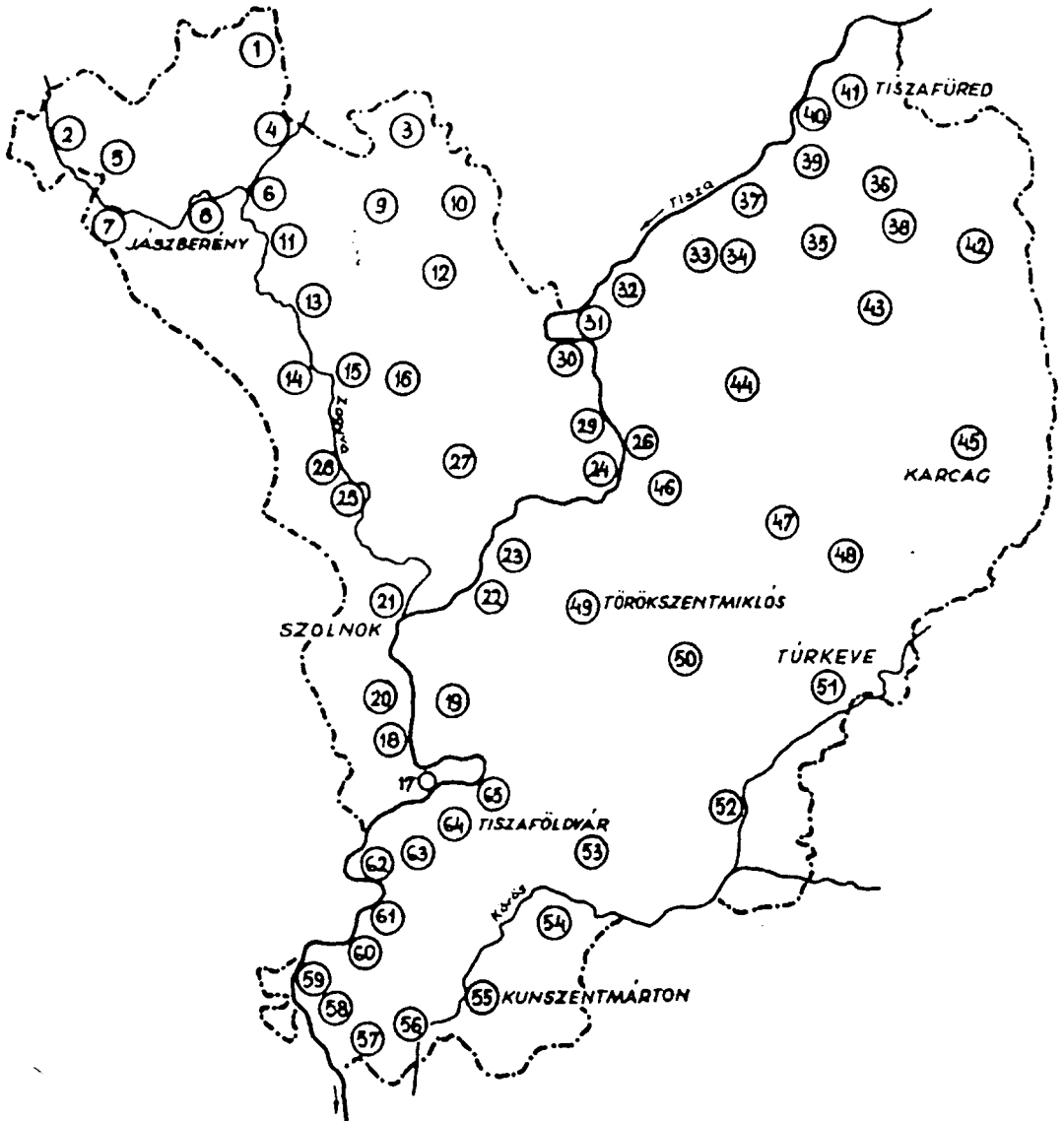
Fragebogen 97: Maskentypen

I. Die Fragen richten sich auf Maskentypen, die mit Festen im Jahreskreis (Fasching), wichtigen Ereignissen des menschlichen Zusammenlebens (Hochzeit) und mit bestimmten gemeinschaftlichen Arbeiten (Schlachtfest, Weinlese) verbunden sind.

- II. 1. Gelegenheiten, bei denen Masken getragen wurden
- 2.a. Bezeichnung des Maskenumzuges bei Schlachtfesten
 - 2.b. Maskentypen bei Schlachtfesten
 - 2.c. Die Teilnehmer des Maskenumzuges bei Schlachtfesten nach Altersgruppen (Erwachsene, Jugendliche)
 - 2.d. Besuchsziele der Maskenumzüge (Bekannte, Verwandte, Fremde)
 - 2.e. Feste Texte
 - 2.f. Der Ablauf des Maskenumzuges
 - 2.g. Gabensammlung
 - 3.a. Bezeichnung und Bekleidung der Teilnehmer der Maskenumzüge bei Hochzeiten
 - 3.b. Zeitpunkt der Maskenumzüge bei Hochzeiten
 - 3.c. Die Teilnehmer der Maskenumzüge bei Hochzeiten
 - 4.a. Ort der Maskenumzüge im Fasching (Festlichkeiten, Spinnstube, Strassenumzug)
 - 4.b. Maskenkostüme im Fasching
 - 4.c. Bezeichnung der verkleideten Personen
 - 5.a. Die Verbreitung der Winzerfeste
 - 5.b. Bezeichnung der Personen in Kostüm und Maske beim Winzerfest
 6. Tiermasken

III. Unter diesem Punkt werden – entsprechend der obigen Einteilung – die kartographisch nicht erfassbaren Angaben aufgeführt.

AZ SZMNA KUTATÓPONTOK SORSZÁMOZÁSA

1. Jászárokszállás
2. Jászfényszaru
3. Jászszentandrás
4. Jászdózsa
5. Pusztamonostor
6. Jászfákóhalma
7. Jászfelsőszentgyörgy
8. Jászberény
9. Jászapáti
10. Jászivány
11. Jásztelek
12. Jászkisér
13. Alattyán
14. Jánoshida
15. Jászsószeptgyörgy
16. Jászládány
17. Vezseny
18. Tiszavárkony
19. Rákóczi falva
20. Tószeg
21. Szolnok
22. Szajol
23. Tiszapüspöki
24. Nagykőrű
25. Zagyvarékas
26. Tiszabő
27. Besenyszög
28. Újszász
29. Kőtelek
30. Tizzasüly
31. Tiszaroff
32. Tiszabura
33. Abád
34. Szalók
35. Tizzaszentimre
36. Tiszaigar
37. Tiszaderzs
38. Tiszaörs
39. Tiszaszöllős
40. Tiszaörvény
41. Tiszafüred
42. Nagyiván
43. Kunmadaras
44. Kunhegyes
45. Karcag
46. Fegyvernek
47. Kenderes
48. Kisújszállás
49. Törökszentmiklós
50. Kuncsorba
51. Túrkeve
52. Mezőtúr
53. Mesterszállás
54. Öcsöd
55. Kunszentmárton
56. Szelevény
57. Csépa
58. Tiszasas
59. Tiszaug
60. Tiszakürt
61. Tiszainoka
62. Nagyrév
63. Cibakháza
64. Tiszaföldvár
65. Martfű
66. Pacsér
67. Piros
68. Bácsfeketehegy
69. Polgár
70. Egyek
71. Ecsegfalva
72. Dévaványa
73. Görgeteg

Szépművészet
NÉPRAJZI ATLASZ

97. Alkuskodás

I/I.

- |— disznótor
- |— lakodalom
- ▲ farsang
- fűző
- szüret

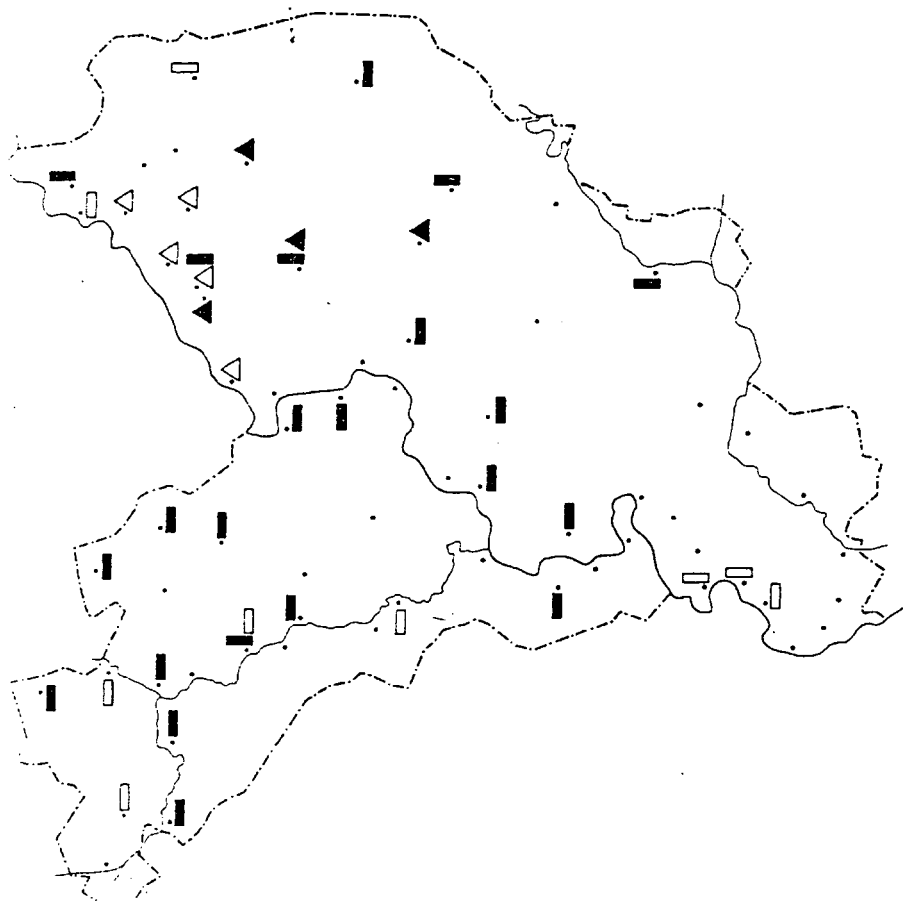

Szolnoki megye
NÉPRAJZI ATLASZ

97. Alakoskodás

II/2.a

- kántálás
- Jönnék a kántálók!
- pécúrka
- Jönnék a pécúrkák!
- maskura, maszka, móka
- Jönnék a maskará(so)k!

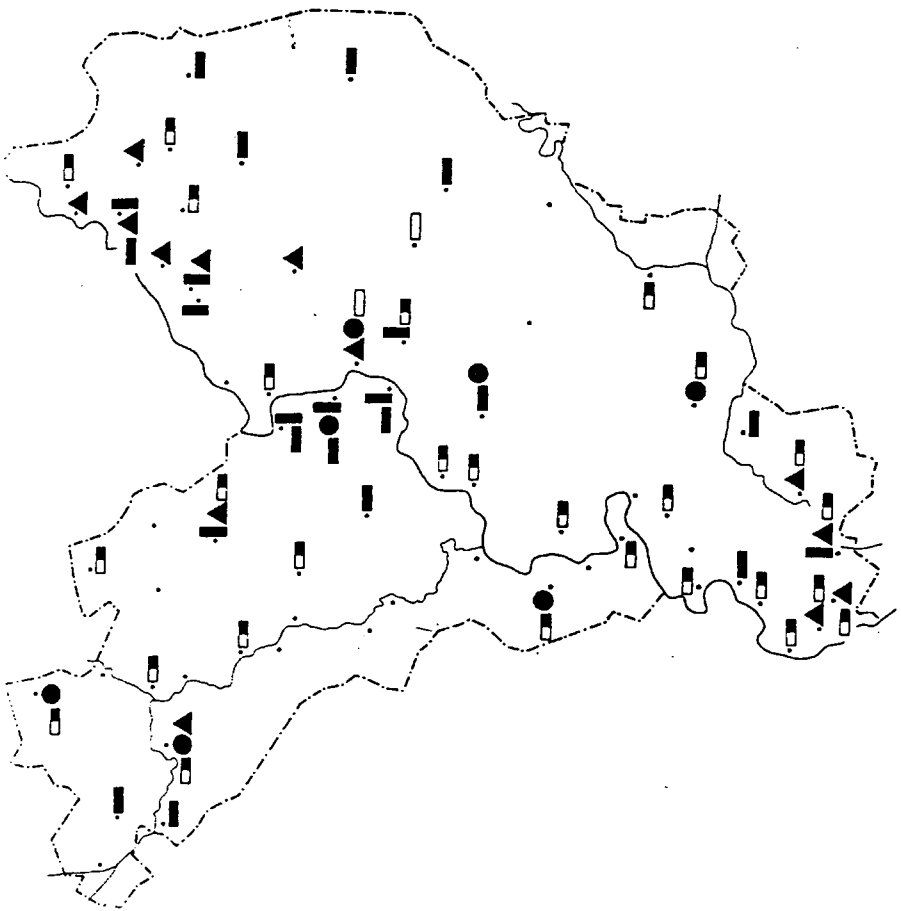
Szegedi megye

NÉPRÁJZI ATLASZA

97. Alakoskútás

11/2.b

- cigány házaspár és rajkó
- cigány házaspár és rajkó
- terhes asszony
- medve
- vándoriparos

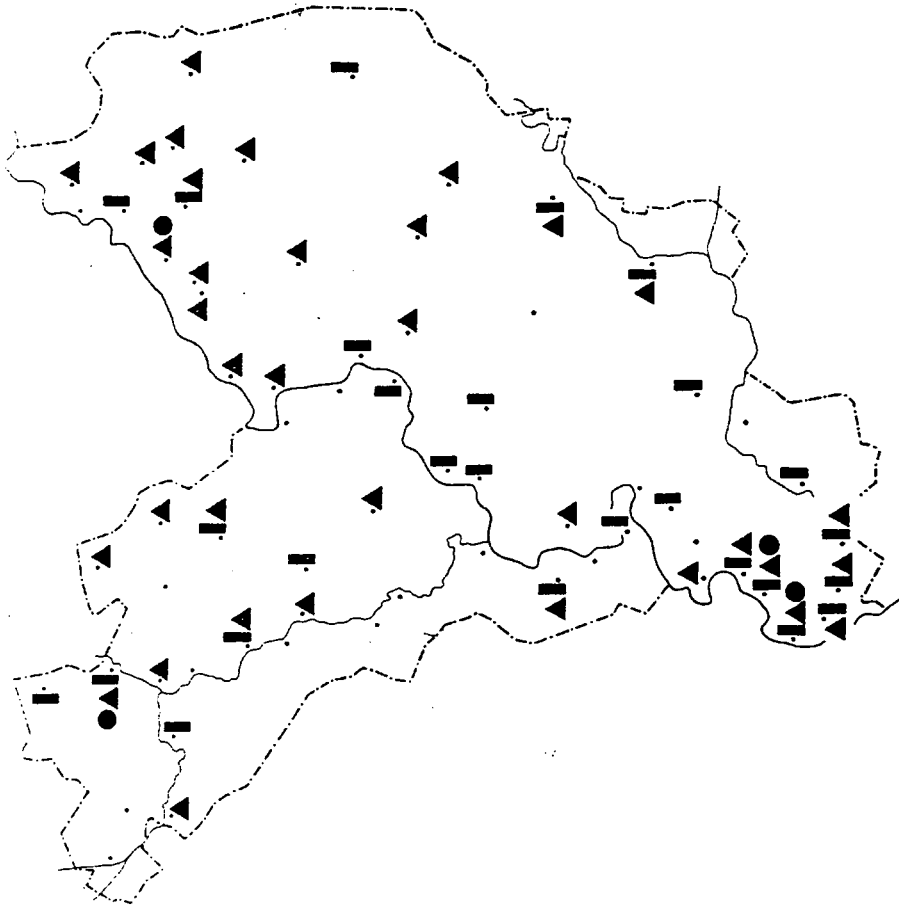

Szászok megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

II/2.c

- házasok, felnőttek
- ▲ fiatalok
- gyerekek

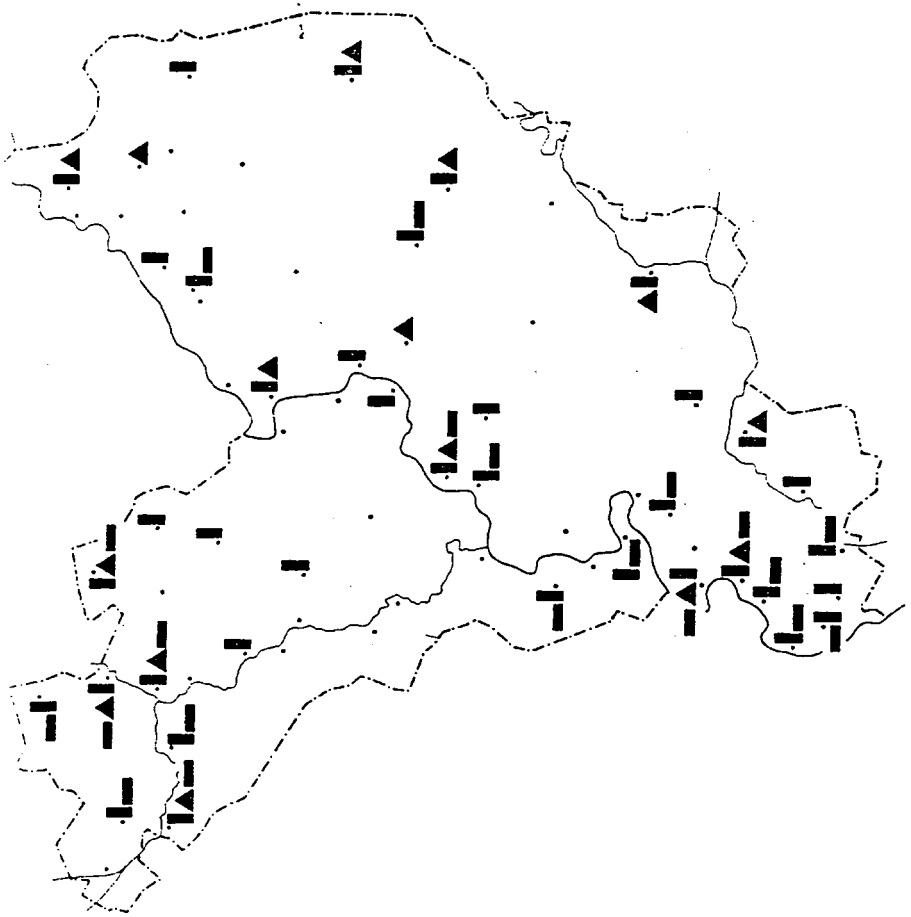

Statisztikai táblázat
HÉNYKÖZSI ÁLLASZA

97. Alakoskodás

II/2. d

ismerős helyre
rokon helyre
idegen helyre

Szabolc megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

II/2.e

- 1. típus "Ejöttem én kántálni ..."
- 2. típus kötetlen kéreges szöveg
- 3. típus "Itten dísznót öltek ..."

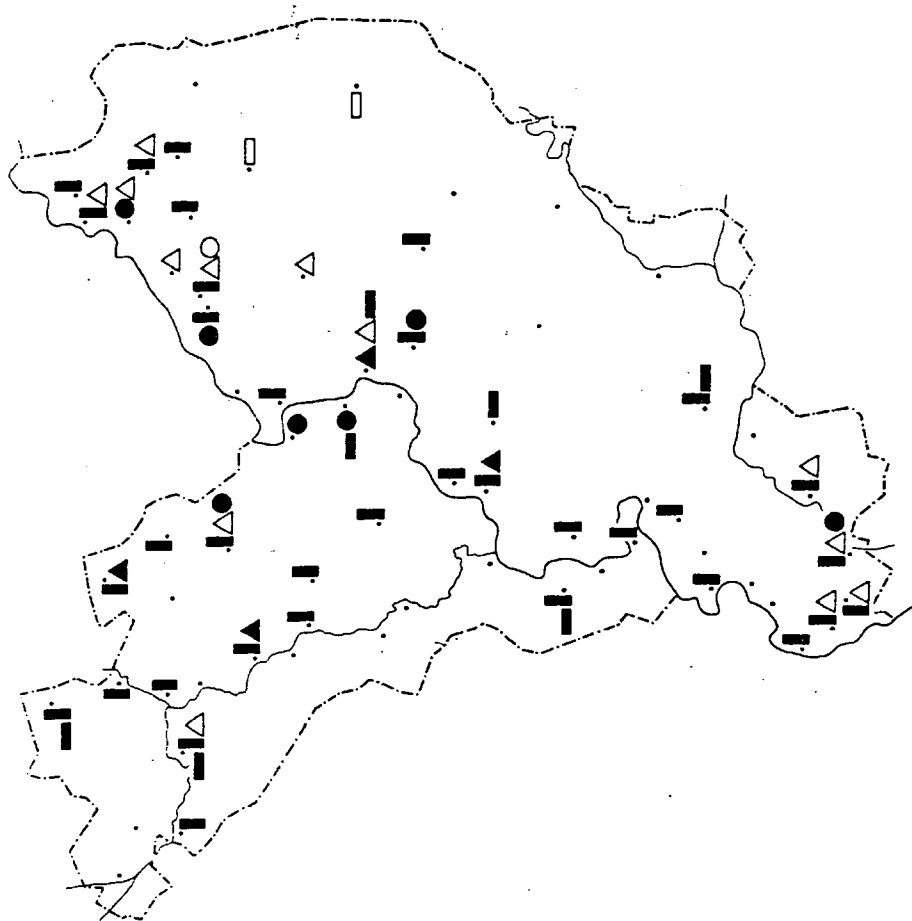

Széchenyi megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

11/2. f.

- kéregetés
 mesterség jellemző mozdulatai
 kártyaverés
 medvetánccultatás
 szülés, kéregetés
 fazékkörös

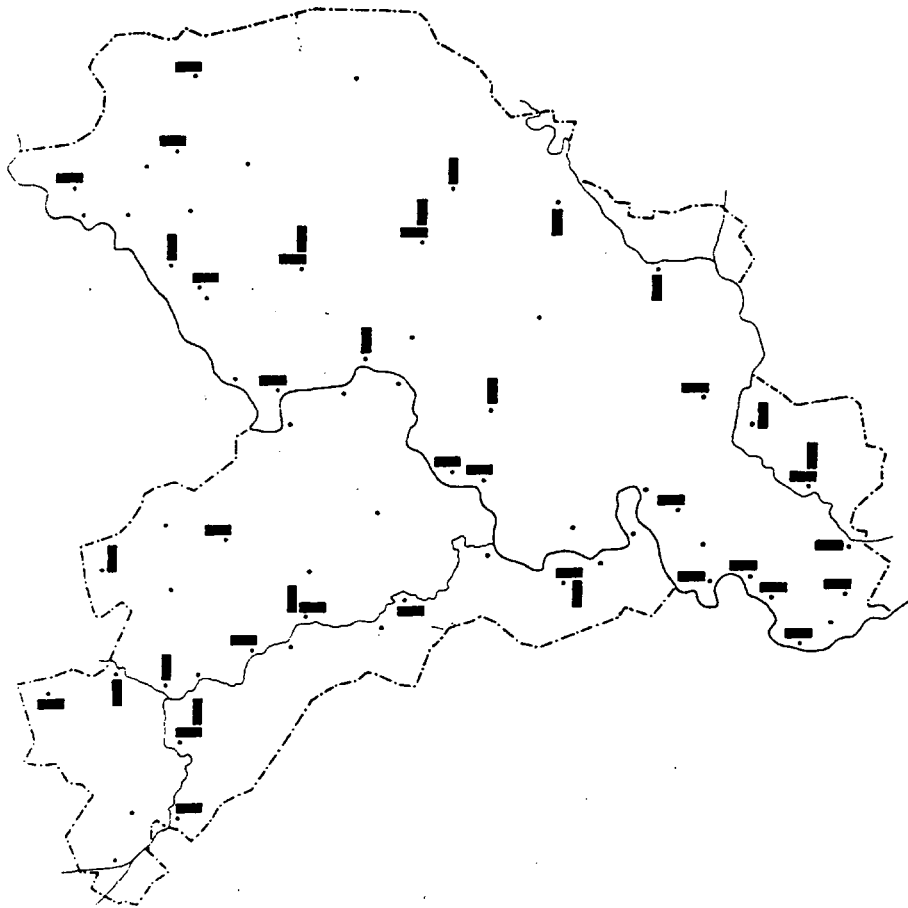

Szinok megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

11/2. g.

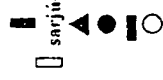
adománygyűjtés
megvendégelés

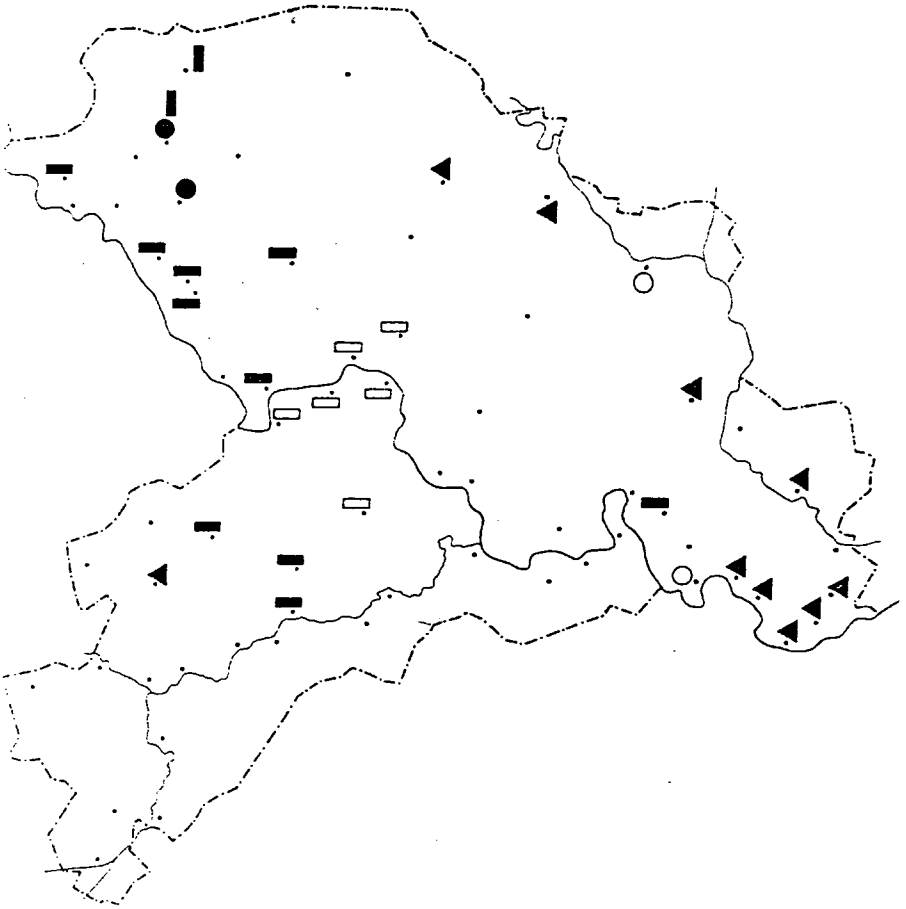

Székelyország
HÉPRŐZSI ATLASZA

97. Ainkostolás

11/3.a

-
 álményasszony
 sarjú-/sarnyúmenyasszony
 szűrűjás, szárös
 pócurka
 hérézses
 anaszka

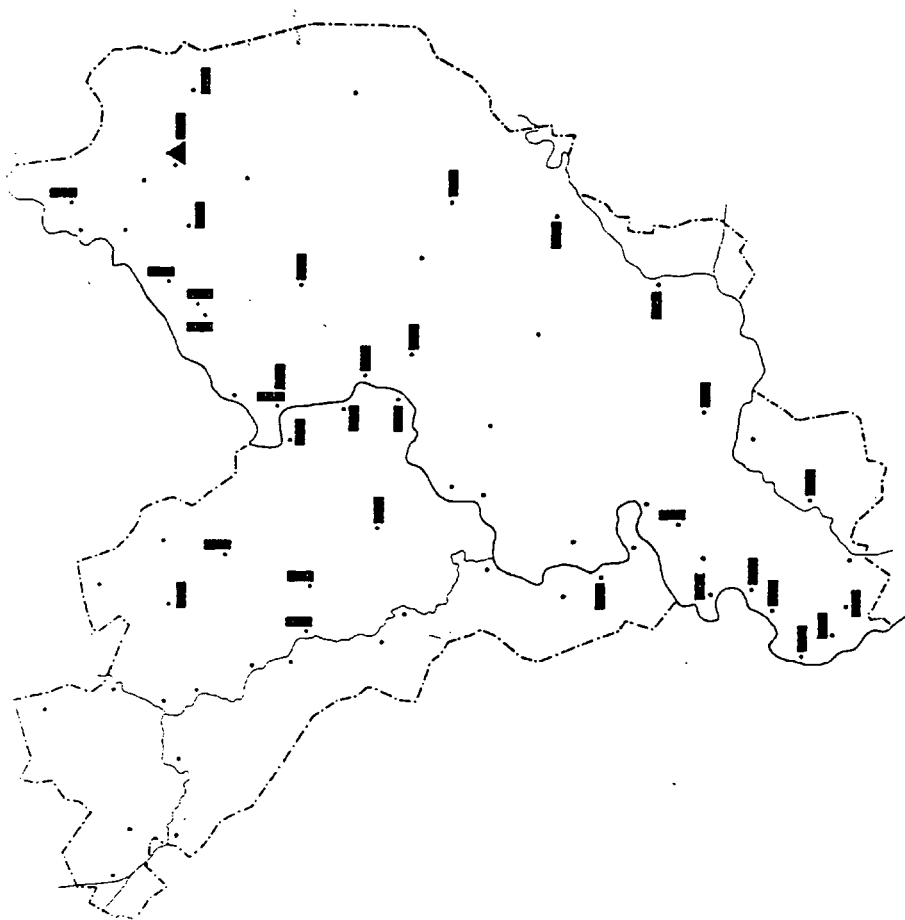

Szabolcs megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

II/3. b.

menyasszony kikérésekor
lakodalom estéjén
lakodalom másnapjának hajnalán

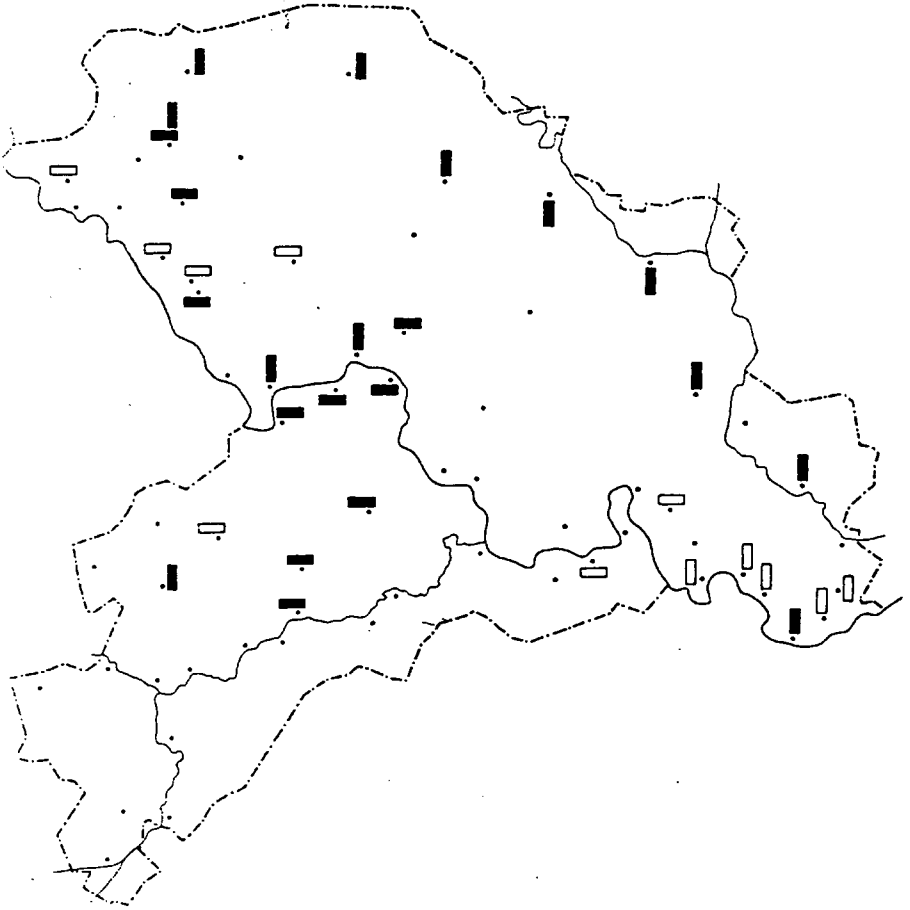

Szentmiklósi megye
HÉPRÁJZI ATLASZA

97. Ainkoskodás

11/3.c

- meghívott legény
- meghívott lány, asszony
- hivatalos legény
- hivatalos lány

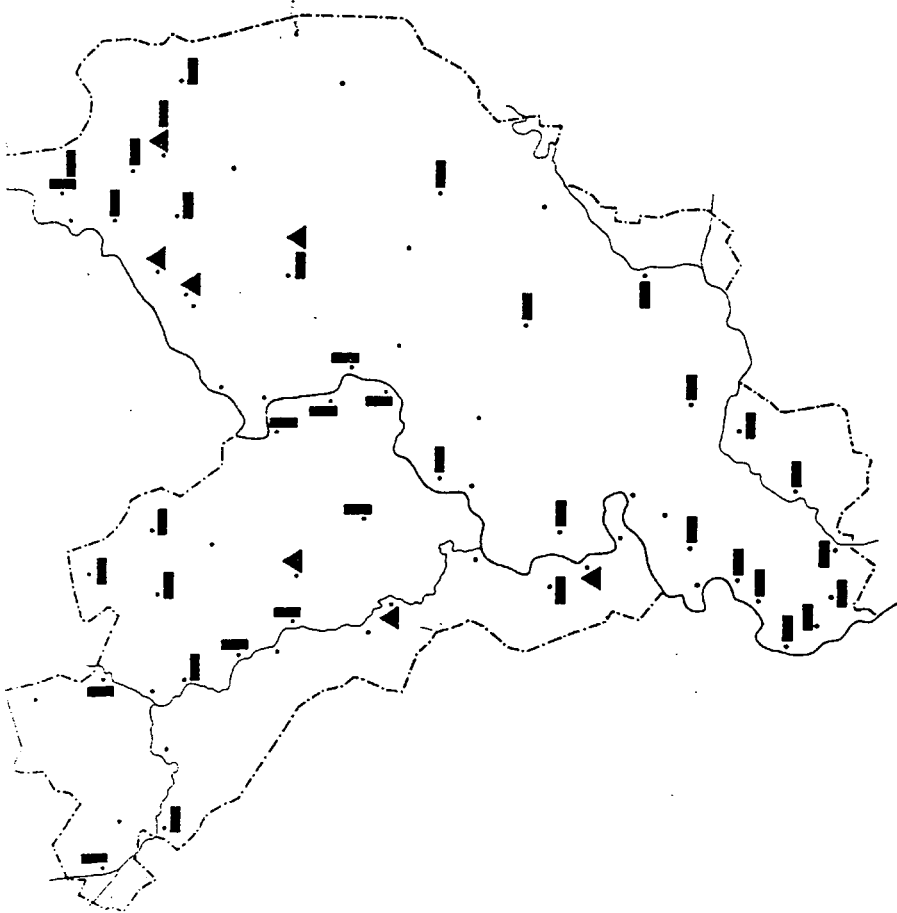

Székelyország
NÉPRŐZSI ATLASZA

97. Alakoskodás

11/4.a

fonóház
közös mulatság
utca

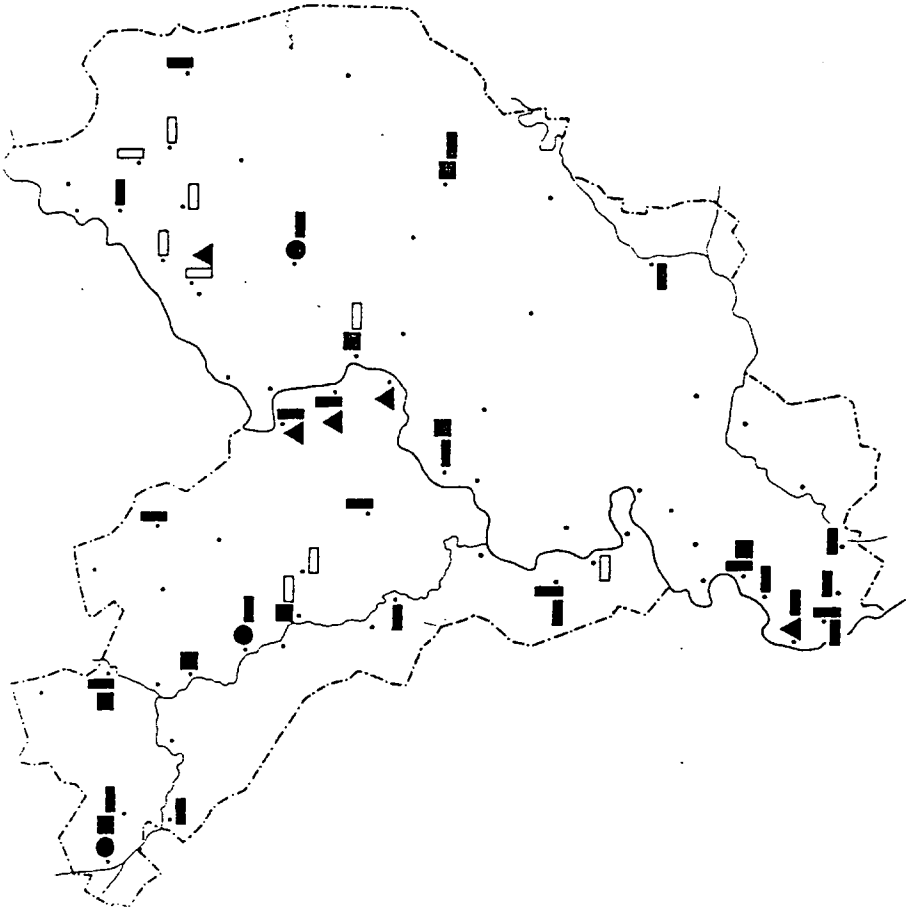

Szólótok területe
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

II/4.b

- csak álarc
- ▬ cigány
- rongyos alak (nem cigány)
- vándoriparos
- ▲ jegyespár
- állat
- ▬ állati bőr (név nélkül)

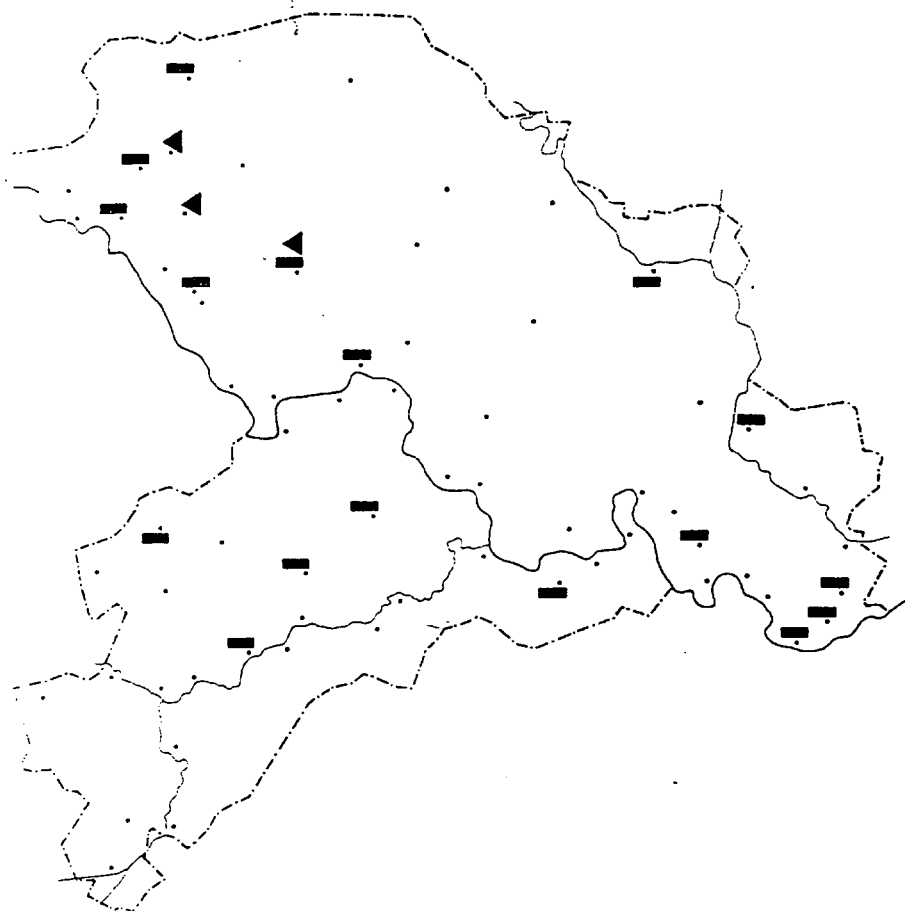

Statisztikai tájékoztató
NÉPMŰJAZI ATLASZ

97. Alakoskodás

II/4.c

■ maszkara, maszka
▲ pócurka

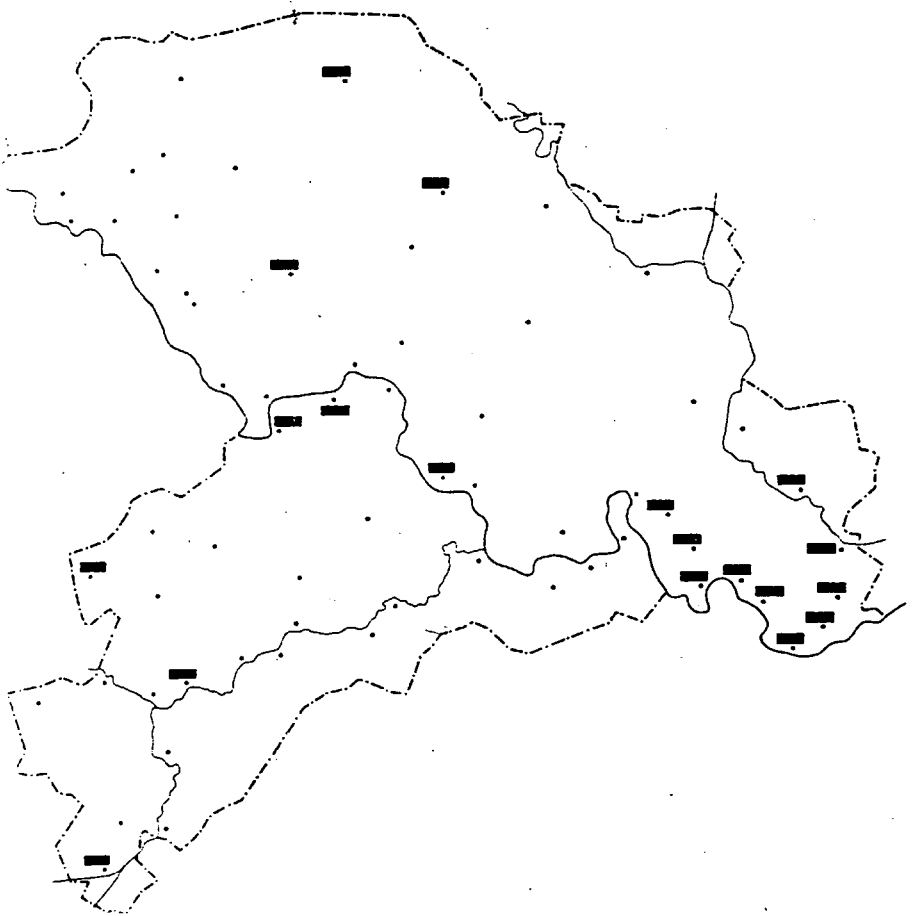

székely megye
NÉPRAJZI ATLASZA

97. Alakoskodás

115.a

szüreti mulatság

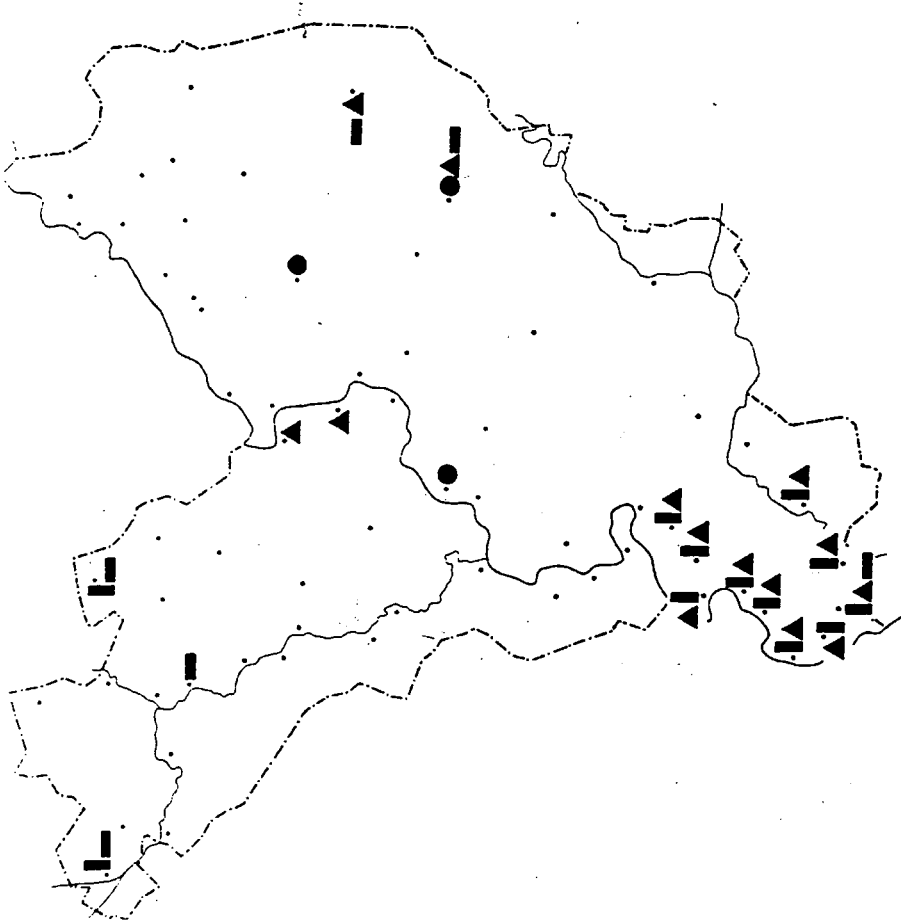

Szókincs megnevezés
NÉPRAJZI ATLASZ

97. Alakoskodás

II/5. b

biró, biróné
bohóc
cabszlegény, csöszlány
cigány

Szigényrév
NÉPRIZI ATLASZ

97. Alkaskodás

II/6.

- -
 - ▲
 -
 -
- medve
kutyn
bika, ökör
maeska
madár

